

Сонуурактарга

ХАР ХЕРЕК БОЛЗА

Хары экон. чертерге немей хар чадарынын артамын 1959 чылда Урпа-нага дилеп эгезин. Бо талым-биле шенде кылдыр шад Давропетровск областа тургустан. Шенде-ден булуттарже кадыг уткеле-кадыг чаштырар дорт самолёттун дуаа-бы чорудуп турган.

Хой чылда кылым келген шенделерин түңпел элзун уагт девискер харын немей чадгырш бо-лурн болыткан. Гидро-метеорологияны эртем-ничишала институтунун саапын дугаар алдыга, чадгырш хар суунуц бир соннаштык ортоо чагыме көпсөктөн ашпас.

СОЛУН БУЛУН

Монако княжество ор-естрииниц хожумчулери-ни санм шириниц саным-ди хой болган дегесейде сара чалгыме куруне. Оон на-ционал оркестринде 85 ки-жи бар, а армияны 82 ки-жиден тургустунган.

Боду паспорттук, ди-пломат корпустук болган чепсектик күштүг эл би-чин куруне Монако, Лих-тенштейн азы Сан-Марино-даа эвес, а Римниц Вие-Кондотти кудумчуунада бичин бажычтыгач чүе-дир. Бот-хамарылгалыг плажын-рицарь Мальтий үрденниц девискеря ол.

Орден 1118 чылда, крес-ти похотар үезинде тур-густунган болган ортааки вектер үезинде Чоон күке, Бармын Европада улгт девискерин болган Родос, Кипр, Мальта ортуулар-ны ээлеп турган. Оон соон-да ол черлерден үндүр кыстарган, ан чүгө ча-гыме бажыч артканы ол.

Баран дээр түрк суурда Мустафа Вейсал аттыг болган фамилияныг дөргөн ийн кижил бар. Ча-гаа келирге, олар шунту чыгыш келер болган бир-оон диниалдыр помчуур. Оон соонда чогуу кийи Мустафа Вейсалга келген билдире бээр.

Суурчун баштычым, баа-ла Мустафа Вейсал, чагаалар барыктыг, а теле-фон-биле чугааларыг би-жи келирге дыка берге деп чугаалар. Бичан дор-ген ийн Мустафа Вейсал-дар шунтуу телефон ча-пыпта чысаалыктар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Уе». 8.50 — Эртенги сула шимчээштин. 8.55 — «Ка-дык болурун күзөңиле». 9.05 — Салгерге, ада-незер. 9.30 — «Спортлото» 7-га тиралык. 9.45 — «Элн бараан-ларын хойчу». 10.15 — «Ак

КУЛЬТУРЛУГ АДЫГ

Рассказ

Тыва АССР-ий аалдарыг артык Александр Судеменов Таваккайга чедер ачмы. Кы-зыл хоорайда чок деп санаар мен. Бир эвес ачылаларга ху-дугат ат тынсыр чурум тур-ган болза, ол Тыва АССР-ий аалдарыг ачым деп база ат-тыг турар ийи.

Бир катап мыйме үезинде Александр Таваккай-биле ийн-дөө парн үстүнде Каа-Хем ке-жир Чүдүк ашактын айттар-ын муун алгаш, Бир-Хем орү Ыдыкшыл тайгазынче ая-нап үнгөн бис. Үстүү Шива-литде чайлагда малчынар аалдарыга киревииске, бо черде адыглар арай кеңселен турар апарган, ийн-үш-даа ийен басты деп, уауу дүвүрн чугаалашты. Бичанга чеге чорааш, айт-хөдү хундус өткөргаш, дүне одаг чанын-га багал, серемчиледир чор-бас болза, байдал ындазыл-нарын-дыр эвеске дөргөн дү-гүржүп алдымыс.

Ол-ла хун кеңселектей тайга тазынче үне берген бис. Агаарың арым кедергей. Ке-лек-кезек хорумтук тейлер, ийн оуду джир шудун ары-сында дөңгөлөктөргө хөөлбөн суглар, арга чарытарында мыйган-хараганарыг ийлер.

Ийн тей кырында харааш, үш дугаарында көрүвүске, элзун ырак мээсте бек улуг-ай олтчан чор. Ийиңи сымн. Мыймистарын дуран-биле мала-ла көрдүс. Александр Судеменов аң дөңдө черге арай хөөрдө аарак чугаалар кижил болгай, мыймистарын аалдарың безин сапап каапты.

Элзун сүмөлөшкөш, мындыг түңгөжө келдиз: бөгүн Оларга дегес. Чүгө дөргө үе орайтаң, бир эвес адыл ба-рылапсымыска, оон-биле сүр-жүр шак чок, дораан кара-гылар. Дораа даң бажында көп болсаар.

Оожум эоп алгаш, Ыдык-тыг оларынын эринде эри-

инде ол-ла хөөр адыл чор-руй баар. Соолуга бодары-га, оон «хамнарында» ужу-ла бар, мычак чорааш, шинге ойнаар сестерин доктаадын алдыр. Бөрү мича джир бол-гай, Таваккайнын бир өөр-нин алган ролю бажы-биле кады калыр, каш-даа чыз болганда, утпаан болур, дүне оттур сонкаш-даа алырар болза, утпаалаң бээр. Тавак-кай ашан-даа чорааш, азы-лым кабас кийи.

Адыглар дугайында чуга-а дичааш, чере сестин, одаг кымында дикта чөтөнн ал-гаш, от чүшкүрүп, удууча-нып олтур мен. Ол аразында кум кымын берир-тур мен. Ийчан үгүм калыда бир-е амытанни буттарың дэ-жик джиртэлзоп мичан болду. Серт калдыр отту чаштан келдим. Караан көрүптериме, одаг кымын адылган аажо-ууд мидер чүгө үне ка-лы келди. Калпаар-даа чай дичааш мен. Азы!

Адыг одагы мала-ла чыт ада-биле келер джир бол-гай, ол база мычалы. Эким удуушалап, бодарымыска дө-дөк ийиңида нөштө чөтө-дир салгылап каан тур. Ол аразында багы угаарым чеге-ле шору амыдан турду-а-гылар, кышкырага-даа, дуза берес деп чүвени мала бл-дым. Караамны импретир көрөш, шикитир олурткан мен. Экимин база оуду-ма-ны чаяан болган.

Адыг мн адыгга тура дүшкөш, дүмчүтү шүңкылдым. Оон сөмдөш кыдыр чалың халыг берген, одагы эргил корду. Бүтү байдалыг сөз-чөк кылдыр көргөн бөрү, ма-

адыг бир рюкзакты алгаш, дөңгайтыр силгээш, хамык чөмн ынаар суга берди. Ам-на аргазын тып алган-дыр, дүргөн чорун деп, алган-йө-рөөн олтур мен.

Ол аразында кончуг хутба-ны — Таваккайны тешке-лиң, чугааланып, улаарып эгеледи. Черге ийдиң аза болгай, даңгаар улаарар, черге база ийдиң. Бир катп чанынга чытпаң экинн дү-мчү ханымрадыр шашкан дж-ир чүе.

Сымранган кижини көрү-каш, адыг кезек каа сөз-тиң кончуг тур. Ам-на херек аксы алчадым деп бодан мен. Чүү кончуг угааныг адыг ийиңиң, улаарып чыдар кижил-дир деп бичген боор, бо-дуңу ажылың уламчылай берди. Удаткан чок хамык че-мивисти рюкзакка таваан на-рартыр сун алгаш, экин ажыр олтааш, ийн буттап кылаштан чоруту. Харың шымбай адыг-дыр, оода водканы ар-тырмып кагып кылдыр бола-дым.

Мен дөргө адыгның ажит кирерин малап, тура халы-мыңа белетини бердим. Ол аразында адыг одагы дедир хая көрүп келген, бир хөдү-биде хаван тулуп алгаш, элзун боданып тур. Оон одагы катап майтаңнадыр бажынты. Келген дөргөн шил-де алгаш, водканың черге мойтуладыр төм бадарышты.

«Тайтыг-дыр бе, Таваккай!» — деп, бо-ла мен. Саа олтаас деп тыва улустун буруну чаччымып дугаар адыг ку-рут шилде черге камны кончуг чыттыр салып кааш,

ОН УШ ХАРЛЫГ СТУДЕНТ

— он уш харлыг студент Костя Славин. А. ТАВАКАЛОВЫЧ фотоу. СЭТА-ның фотохроникасы.

КЫРГАННЫ ЧУГААЗЫНДАН

кавдилады Серот Седенович Кавдилад. Ол бодуңу эртем ады камгалаар ажылында джир амытаннар барымдалаар чыл эргилдезиниң дугайында бижин.

Тывага чыл санаашкыны-иң эргилде бурзуңу оң ийн амытанни дараалаштыр чор-удуп турган. Эргилде күске чылдан эгелээр: күске, ийен, пар, тоодай, уу, чылаң, айт, хой, сарбашкын, дагаа, ыт, ха-ла. Бо чыл — хаван чыл. Ындыг болганда, бир эргилде-иң түңү турары ол. Беш ка-тап мындыг эргилде эртерге, бир улуг эргилдеңиң (адыл чыл) эргилең ол боуру.

Беш эргилде боттарың аразында баа малаңып турар аттардыг: ногаан-мын, кы-зыл-от, сарыг-чер, нөк-демир, ак-суг. Бо аттар база-ла да-

ДАГААГА-КУРТ-ХАВЫ

Дагаагарың эки чуура-лаарында, хамык аш-чөмөл өскө, курт-хавы база чугаа. Ынаамак болза, чуураанын карты чок болур. Чуртун куш фабрикаларында чылды-на бир миллион тонна курт-хавы херек. Эң-не таарымча-дыг курт-хавы — далай рашу-каларың карты (тун) бо-лур. Ында чуга дыка хой.

Курт-хавын, нургулайында, Азов далайдан ап турар. Оон чылдына 300 муң тоннаны алыр. Каспийниң согу тала-зында база ап турар.

Бустун, үрмөктөргөн курт-хавы эрне баарың оң ийн аш-чөмөл уагт чадлар, ооргалар болган тейлер кыл-дыр оваланы берген чыдар. Шаанла оларын тулуг мате-риалы кылдыр ажылап тур-ган, ан оун ийчан кам-хайы-ра чок чаргылаарын хораал. Далайн мурунда чылдары Севастополь биле Белгород

арымың демир-оруунуң чад-ларын шунтуу курт-хавы-биле кылган.

Курт-хавы чамды чылдар-ла хой-лаа, чамдыкта эвон-даа болур. Оон чылдагааны-ны ийи-бүрү. Бирөөдө, курт-хавы бажык чинир. Бажык кон-дөргө-ле, курт-хавы эвон болур. Ийде, Азов далай-нын суубун дүзүнүң көүдөң азы азыраак турары бажык-аа, курт-хавыга-даа хө-рө-амы.

Курт 6-9 метр хавы сугга чыдар, килдөргө тепкесе азы кырааш олуп каарга, хавын чалгыт эрне чоогунче үндүр

Азов далайын чылда орту-мак дүңүдү — 15-20 миллион тонна курт-хавы. Ынааа-даа

В. ЗЕНКОВИЧ, профессор.

КРОССВОРД

УЗУН ДУРГААР: 1. Ачы хаак. 3. Пар-алла кымын. 5. Карандаш өзө. 7. Куш. 9. Мал чузуну. 12. Уран чогаал. 13. Сали-да суур. 15. Өг кезе. 17. Тыва хемчөө. 18. Хан төрө. 19. Дөш. 20. Найыр, дөй. 21. Чөм. 23. Тарымал үнүш аймаа. 26. Шынаадыр демек. 30. Пес. 31. Частыр бүдүмөл. 32. Тыва айт түрүчү ады. 33. Эрги Тывага кожуң ады. 35. Мага-бөттүн кезе. 37. Камгаланыр чер. 39. Элекшил, артыкшыл. 40. Калыр орук. 41. Октаргай-да чырыкты. 43. Куш. 44. Үзүл-иш. 45. Каргак. 46. Буга суу.

ДОРА ДУРГААР: 1. Корум-чурум кам-галыкчы. 2. Сава. 3. Маг. 4. Үзегер. 5. Калар үнүш. 6. Чугаа кезе. 7. Автономит республика. 8. Башкыкчы. 10. 9м суг. 11. Өртөк, үнө. 14. Тене. 16. Мал тудар херек-сел. 21. Шыдыраада байдал. 22. Эвенкилер-нин чадлары. 24. Волганың адыры. 25. Ойт. 27. Дайының. 28. Бөйдүс байлаа. 29. Мөң. 30. Бин-Хемде суур. 33. Азырал амытан. 34. Чөдди. 35. Таавы. 36. Суг кыдым. 38. Чөм. 39. Эр кижн эди. 42. Дагган чулуктар. 43. Дөйдү.

И. ИРГИТ тургускан.

АРАГАҢ КАГ

Ам база сергедир чер. Алайы черте тыпса-тыр мен. Чуртталган оон булуп адым. Чунар-бажың баргаш безин «Чуур-ла!» дээр ышканың кай. Чун көр, харым, мону — дөштин Сугдуг кочал тутсун бөргө. Шала чугбас кижн мен! — деп Чаңчатыңнар апарган сен. Оон соонда — самдар, хыр-чам, 4. КАРА.